

TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİ EGEMENLİK DEVRİ TARTIŞMALARINI ÜZERİNDEN OKUMAK

*Erdem ÖZLÜK**
*Fazlı DOĞAN**

Özet

Uluslararası İlişkiler çalışmalarının özellikle 1990 sonrası dönemini etkileyen tartışmalar/pratikler/söylemler doğrudan egemenlik ile ilgili görünmese bile tüm tartışmaların odağında egemenlik yatmaktadır. Bugün egemenliğin köklü bir dönüşüm geçirdiği tezi de tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Egemenliğin bir gerçeklik ve bir söylem/anlatı olarak geçirdiği değişimin temel tetikleyici unsurlarından biri hiç şüphesiz Avrupa'daki entegrasyonun tecrübe ettiği dönüşümdür. Entegrasyonun eriştiği nokta ve ulaştığı derinlik, geleneksel egemenlik algılarını alt üst etmiş ve egemenlik ile ilgili yaklaşık dört asır boyunca içselleştirdiğimiz mitler yıkılmaya yüz tutmuştur. Egemenliğin dönüşüm serüveni merkeze alınmadan yapılacak analizler gerçeğe teğet geçmeye mahkûm olacaktır. Bu anlamda Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini analiz edebilmek, ilişkilerin geleceğine dair bazı öngörülerde bulunabilmek adına egemenlik konusu temel analiz parametrelerinden biri olmalıdır. Türkiye'nin üyelik süreci 1959'dan beri farklı açı ve merkezlerden tartışılmıştır. Müzakere süreci ile birlikte tartışmalar derinlik kazanmıştır. Ancak tüm bu sürecin sonunda AB'nin de yaşadığı dönüşümün bir uzantısı olarak Türkiye-AB ilişkilerini etkileyecek temel unsur birçok kişinin iddia ettiği aksine ne tarım başlığı ne de serbest dolaşım başlığı olacaktır. Aksine görünmeyen, bir müzakere başlığı da olmayan ancak tüm süreci birincil planda etkileyen "egemenlik devri" konusu sürecin belirleyicisi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Egemenlik, Egemenliğin Dönüşümü, Türkiye-AB İlişkileri, Egemenlik Devri*

Abstract

In the post-1990 IR studies, although discussions/practices/discourses do not seem to be directly related to "sovereignty", it lies within the focus of all discussions. Wide

* Araş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya

* Araş.Gör., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya

discussions about sovereignty (especially in the post-Cold War era) have paved the path to the transformation of sovereignty into a “narrative”. The transformative experience of the European Union (EU) has essentially triggered the change of sovereignty as a “reality” and the “discourse/narrative”. The profundity that European integration process reached has brought a new dimension to the sovereignty discussions and this led to distraction of the myth adopted for the last four centuries. Changing meanings of sovereignty have also changed our perceptions considering the IR and international system. Any analysis lacking the formulation of the process above will be missing in any context. Therefore sovereignty should be considered as the main parameter in order to analyze and to predict on the future of the EU-Turkey relations. The membership process of Turkey has been discussed in many perspectives since 1959. The discussions have deepened after the beginning of the accession process. Although not directly written in a negotiation chapter, sovereignty and discussion about the transfer of sovereignty will deeply affect the future of the EU and Turkey relations.

Key Words: *Sovereignty, Transformation of Sovereignty, EU-Turkey Relations, Transfer of Sovereignty*

Giriş

Uluslararası İlişkiler çalışmalarının son dönemde en çok tartışılan konularından biri olan egemenlik hem bir ilişki türü olarak uluslararası ilişkilerin kurucu unsuru hem de disiplindeki birçok tartışmanın referans noktasıdır. Özellikle 1990 sonrası dönemde disiplini şekillendiren tartışmalar/pratikler/söylemler doğrudan “egemenlik” ile ilgili görünmese bile aslında tüm tartışmaların odağında “egemenlik” yatmaktadır. Egemenliğin bu kadar çok tartışılan bir olgu olması ve hem içsel hem de dışsal boyutu ile paydaşlarının değişmeye başlaması (özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde) egemenliğin kendisinin bir anlatıya dönüşmesine yol açmıştır. Egemenliğin bir gerçeklik ve bir söylem/anlatı olarak geçirdiği değişimin temel tetikleyici unsurlarından biri ise hiç şüphesiz Avrupa Birliği’nin tecrübe ettiği dönüşümdür. Avrupa’daki entegrasyon sürecinin eriştiği nokta ve ulaştığı derinlik, egemenlik tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmış ve egemenlik ile ilgili Westphalia Antlaşması’ndan bugüne yaklaşık dört asır boyunca içselleştirdiğimiz mitler yıkılmaya yüz tutmuştur.

Avrupa’daki entegrasyon sürecinde kazandığı yeni anlamlar ve geçirdiği büyük dönüşümler ile egemenlik, uluslararası ilişkiler ve uluslararası sisteme ve bu etkileşim/sistem içindeki aktörlerin rollerine olan bakış açımızı da değiştirmiştir. Egemenliğin bu serüveni merkeze alınmadan yapılacak analizler gerçeğe teğet geçmeye mahkûm olacaktır. Bu anlamda Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini analiz edebilmek, ilişkilerin geleceğine dair bazı öngörülerde bulunabilmek adına “egemenlik” temel analiz parametrelerinden biri olmalıdır. Bu bakımdan çalışmanın çıkış noktası da egemenlik olacaktır. Amacımız egemenliğin tanımı ile ilgili tartışmalara girmek ve egemenliğin biyografi notlarını çıkarmak değildir. Ancak egemenliğin dönüşümü sorunu, tanım ve tarihçe ile ilgili bazı tartışmalara atıf yapılmadan aşlamayacağı için çalışmanın ilk bölümünde egemenliğin tanımı ve tarihsel olarak geçirmiş olduğu evrim

ile ilgili tartışmalara genel hatları ile vurgu yapılacak ve Westphalia sistemi/düzeninin bir parçası olan egemenliğin nasıl dönüştüğü sorusuna yanıt aranacaktır. Egemenliğin Hukuk, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler çalışmalarında ifade ettiği farklı anlamlar göz önünde bulundurularak Uluslararası İlişkiler terminolojisi çerçevesinde bir egemenlik tanımı yapılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise pratik ve epistemik düzlemde egemenliğin dönüşümünde birincil planda rol oynayan Avrupa Birliği özelinde egemenlik tartışmaları ele alınacaktır. Maastricht Antlaşması'nı bir kırılma noktası olarak kabul edip; 1992'den günümüze uzanan süreçte genişleme ve özellikle derinleşmenin egemenlik algısında yarattığı değişimler tartışılacaktır. Modern uluslararası sistemin kurucu unsuru olan egemenliğin mucidi olan Avrupa'nın bir algı ve olgu olarak egemenliği nasıl dönüştürdüğü sorusuna yanıt aranacaktır. Zira egemenliğin kaynağı olan Avrupa, Maastricht Antlaşması'ndan beri beşiklik yaptığı egemenlik olgusunun içeriğini değiştirmeye başladı. Modern devleti anlamlı kılan en önemli unsur olan egemenlik ve bileşenleri Entegrasyon'un¹ derinleşme süreci ile birlikte büyük bir dönüşüm geçirmektedir. Derinleşmenin, genişleme ile yayılması egemenliğin tüm kıtada ifade ettiği anlamı değiştirmektedir. Avrupa Anayasası'nın hayata geçmemesi ile bu dönüşüm sürecinde büyük bir fırsatı kaçıran Entegrasyon, yakın bir gelecekte egemenliğin hem içsel hem de dışsal boyutunu değiştirmeye devam edeceğinin sinyallerini vermektedir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin geleceğini birincil planda şekillendirecek olan egemenlik transferi/devri/paylaşımı sorununun boyutları tartışılacaktır. Türkiye'nin üyelik süreci 1959'dan beri farklı açılardan ve merkezlerden tartışılmıştır. Müzakere süreci ile birlikte tartışmalar derinlik kazanmıştır. Ancak tüm bu sürecin sonunda Entegrasyon'un da tecrübe ettiği transformasyonun bir uzantısı olarak Türkiye-AB ilişkilerini etkileyecek temel unsur birçok kişinin iddia ettiğinin aksine ne tarım başlığı ne de serbest dolaşım başlığı olacaktır. Somut bir gerçeklik ve bir müzakere başlığı olmayan ancak tüm süreci birincil planda etkileyen egemenlik devri konusu sürecin belirleyicisi olacaktır.

Entegrasyon'un Maastricht Antlaşması ile başlattığı dönüşüm sürecini, hayata geçmese de Anayasa taslağı ile gösterdiği tutumu; Türkiye kanadında ise Westphalian egemenliğin dönüşümünü göremeyen kesimlerin varlığını göz önünde bulundurarak, gelecekte Türkiye-AB ilişkilerinin kilit noktasının egemenlik devri olduğunu ileri sürebiliriz. Bu anlamda Türkiye-AB ilişkilerinin son dönemini anlamak ve gelecekteki seyrini analiz etmek adına "egemenlik tartışmaları" en kullanışlı rehber olacaktır.

¹ Baş harfi büyük yazılan Entegrasyon'dan kastımız AKÇT ile başlayan bugün nihai çıktısı Avrupa Birliği olan Avrupa'daki bütünleşme sürecidir. Entegrasyonun tarihsel olarak geçirdiği dönüşüm ve isim değişiklikleri nedeniyle AKÇT, AET, AT, AB gibi tanımlamalar yerine çalışmada içinde Entegrasyon kavramını kullanmayı tercih ettik.

Egemenliğin Dönüşüm Serüveni

Egemenlik kavramı ilk olarak 1576 yılında Jean Bodin² tarafından kullanılmasına rağmen hala ilk duyulduğunda herkes için farklı anlamlar ifade eden ve tanımlanması zor kavramlardan biridir. Egemenliği daimi, mutlak, bölünemez ve devredilemez niteliği olan bir gerçeklik olarak tanımlayan Bodin'in bu tanımında aslında egemenliğe ve onu elinde bulunduran siyasal iktidara/güce dair özlem ve beklentilerini yansıttığı söylenebilir.³ Egemenlik ile ilgili en çok atıf yapılan isim olan F. H. Hinsley'e göre ise egemenlik bir toplumdaki nihai ve en üstün siyasi otoritedir.⁴ Ancak Hinsley'in tanımına ek olarak egemenlik sadece siyasal değil aynı zamanda sosyolojik, ekonomik bir pratiktir. Egemenliği siyasal bir otorite olarak tanımlamak; onu kurumsallaştırmak ve somut bir yapıymış gibi sunmak demektir.

Tanımlanmaktan çok tartışılan bir kavram olan⁵ egemenliğin tanımlanamamasının en önemli nedenlerinden biri kavramın tek başına bir anlam ifade etmemesinden kaynaklanır. Egemenlik sürekli kendisini niteleyecek bir sığata ihtiyaç duymaktadır. Kavramın kullanıldığı ilk dönemden bugüne; *mutlak, görelî, daimî, anayasal, bölünemez/bölünebilir, geçişken, demode, postmodernist, post-statist* vs. gibi niteleyiciler kullanılmıştır. Bu sıfatların ifade ettiği üç anlam vardır. Birincisi egemenliği kimin elinde tuttuğunu belirler; egemenlik Bodin ve Hobbes'un dediği gibi her zaman tek kişinin elinde olmaz bazen üçlü bir yönetim, hükümet, komite ya da Rousseau'nun dediği gibi bir genel irade (*general will*) etrafında toplanmış insanların elinde olabilir. İkincisi egemenliğin içsel ya da dışsal olup olmadığını niteler. Üçüncüsü ise egemenliğin mutlak olup olmadığını nitelemektedir.⁶

Egemenliğin kendi başına bir anlam ifade etmemesi ve egemenlik ile ilgili bu kadar çok sıfatın kullanılması kavrama yönelik bazı belirsizlikleri doğurmaktadır. Öncelikle kavramsal bir belirsizlik doğuyor yani kavramın tanımlayıcı mı, betimleyici mi, analitik mi, söylem mi, politika yapıcılara rehber mi olduğu konusunda belirsizlikler var. Öte yandan kavramın ifade ettiği anlam ve yaptığı çağırışimler açısından da normatif belirsizlik var.⁷ Bu belirsizlikler ve egemenliğin yasal/hukuki, siyasal ve

² Jean Bodin, *Six Books of the Commonwealth*, çev. M. J. Tooley, Oxford, Basil Blackwell, 1955.

³ Bodin 1572 yılında Fransa'da bir iç çatışmanın ortasında kalmış ve başından yara almıştır. Bodin'in bu olaydan etkilenerek mutlak ve daimî bir egemenlik tanımı yaptığı dile getirilmektedir.

⁴ F. H. Hinsley, *Sovereignty*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

⁵ Robert O. Keohane, "Sovereignty, Interdependence, and International Institutions", Linda B. Miller ve Michael Joseph Smith (der.), *Ideas and Ideals: Essays in Honor of Stanley Hoffman* Boulder, Westview, 1993.

⁶ Daniel Philpott, "Westphalia, Authority and International Society", *Political Studies*, Cilt 47, No 3, 1999, s. 570-571.

⁷ Joseph Camilleri, "Sovereignty Discourse and Practice: Past and Future", Trudy Jacobsen et al. (der.), *Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?*, Hampshire, Ashgate Publishing, 2008, s. 34.

sosyolojik boyutları⁸ tanım sorununun derinleşmesine yol açmaktadır. Ancak nasıl ve hangi bağlamda tanımlanırsa tanımlansın egemenlik modern dönemin bir ürünüdür.⁹ Tarihi, modern devlet ve modern uluslararası sistemin doğuşu ile aynı düzlemde ele alınmalıdır. Zira egemenlik önce feodal yapıda bir hiyerarşi içinde papa, kral ve feodal bey tarafından temsil ediliyor ve bunlar tarafından paylaşılıyordu. Tabii ki hiyerarşinin en tepesinde de tanrı duruyordu. Ancak 1648 Westphalia Antlaşması ile birlikte tanrının ilahi varlığı ile özdeş olan egemenlik kralın ilahi otoritesi ile tanımlanan devlet ve devlet kurumları ile birlikte tanımlanmaya başladı.¹⁰ Bu anlamda Westphalia'dan beri egemenlik devlet merkezli ve territoryal¹¹ olarak algılanmıştır. Bu algı ve egemenliği özellikle monarkın kişiselliği ile özdeşleştirmek *body politic*'in Batı düşünce sisteminde önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Doğal bozulmaya uğramayan, kutsal olan bu “*body*” savaş ve hastalık dışında ölmez/öldürülemez. Bu şekilde tanımlanan egemenlik daha sonra devlete atfedilmiş ve egemenlik kutsanmıştır.¹²

Westphalian sistemin bir çıktısı olan egemenlik, bir siyasal form olarak modern ulus-devletin de kurucu bir unsurudur.¹³ Hatta egemenlik, ulus-devletin bekâretiymiş gibi görülüp¹⁴, ona yönelik saldırılar da tecavüz olarak anlaşılmıştır. Bu söylem egemenlik ile onun etkili olduğu alanı belirleyen/kuşatan sınırların da kutsanmasını

⁸ Egemenlik çok boyutlu bir olgu olmasına rağmen genellikle hukuki ve siyasal boyutu üzerinde durulur. Ancak “Ulusal egemenlik”, hukukun değil politikanın belirlediği bir kavramdır. Murat Belge, “AB ve Globalleşme Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü ve Ulusal Egemenliğin Geleceği”, **Anayasa Yargısı**, No 20, 2003, s. 42.

⁹ Bu tespite katılmayarak egemenliğin Bodin'den çok daha önce kullanıldığını da dile getirenler yok değildir. Fowler ve Brunck'a göre egemenlik kavramı Bodin'den yaklaşık 1000 yıl önce kullanılmıştır. MS 607 yılında Japon Prensi Shotoku tarafından Çin İmparatoru Sui'ye gönderilen mesajda şöyle yazar: “Güneşin doğduğu egemen topraklardan, güneşin battığı egemen topraklara”. Michael Fowler ve Julie Marie Bunck, **Law, Power, and the Sovereign State: The Evolution and Application of the Concept of Sovereignty**, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1995, s. 21. Yine Huson'a göre ise egemenlik aslında yeni bir kavram değil, egemenlik doktrini devlet tarafından üretilmedi, modern egemenliğin teorisyenleri egemenlikten bahsederken de (Bodin, Hobbes, Locke) modern anlamda devlet yoktu. Egemenlik algısı Roma'da da vardı. Wayne Huson, “Fables of Sovereignty”, Trudy Jacobsen et al. (der.), **Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?**, Hampshire, Ashgate Publishing, 2008, s. 25.

¹⁰ Michael Hardt ve Antonio Negri, **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 114–130.

¹¹ Territoriality: Türkçe'ye bazı kaynaklarda “karasallık” bazı kaynaklarda ise “ülkesellik” olarak çevrilmiştir. Ancak her iki kullanımda kavramın yabancı dilde ifade ettiği anlamı karşılamaktan uzak olduğu ve elimizde daha iyi bir alternatif de olmadığı için bu çalışmada territoryal kullanımı tercih edilmiştir.

¹² John Agnew, “Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics”, **Annals of the Association of American Geography**, Cilt 95, No 2, 2005, s. 439.

¹³ Hartmut Behr, “Deterritorialisation and the Transformation of Statehood: The Paradox of Globalization”, **Geopolitics**, Cilt 13, No 2, 2008, s. 361–365.

¹⁴ İngiltere eski Dışişleri Bakanı Geoffrey Howe ise tam tersini düşünerek egemenliğin ya sahip olduğun ya da olmadığı bir bekâretmiş gibi görülemeyeceğini ve onun eylem kapasitenizin limitlerini sınırlayan bir şey değil kullanacağınız bir çeşit kaynak olduğunu belirtmiştir.

beraberinde getirmiştir.¹⁵ Sınırlar sadece iç ve dış arasındaki bir araç olarak değil egemenliğin bir bileşeni ve bu anlamda da toplumun kimliği hakkında bilgi veren, kimin politik toplumun parçası, kimin olmadığını belirleyen bir göstergedir.¹⁶ Bu yönü ile sınırlar ve egemenlik algısındaki değişim devleti sürekli yeniden üreten pratiklerdir.¹⁷ Zira devlet ve egemenlik karşılıklı olarak birbirini inşa eder. Devlet karşılıklı tanıma, kendini tanıma gibi pratiklerle egemenliğe anlam verir. Aynı zamanda egemenlik iddialarını karşılıklı tanıma devlet olmanın temel unsurlarından biridir. Devlet de egemenlik de territorial bir yön içerir. Westphalian devletin ayrı sınırları vardır, Westphalian egemenlik ise bu sınırların ihlal edilmezliği ilkesini vurgular.¹⁸

Hem Siyaset Bilimi hem de Uluslararası İlişkiler disiplininin temel konularından biri olan egemenlik,¹⁹ bugün artık Bodin ya da Weber'in²⁰ yaptığı tanımlar ile açıklanamaz. Politikanın vazgeçilmez bir parçası, politikayı anlamak için gerekli bir araç olarak sunulan egemenlik²¹ aslında epik bir anlatıdır.²² Bu anlatı, devlet ile ilişkilendirilerek güçlendirilmektedir. Devlet ve egemenlik arasında yaratılan simbiyotik bağ ve karşılıklı etkileşim Westphalian düzenin en büyük çıktılarında biridir. Modern devlet vatandaşlık bağı ile kendine bağlı olan insan topluluğunun "güvenliğini" sağlar,²³ onun yükümlülükleri ve haklarını belirler. Bu anlamda devletin egemenliğinin boyutu/ya da uzandığı alan tek başına tanımlanamaz, hem içeride hem de dışarıda karşılaştırma yapacak birimlere ihtiyaç vardır.²⁴ Devlet, egemenlik ile "içi" egemen,

¹⁵ Erdem Özlük, "Avrupa Kimliğinin Oluşumunda Mental, Suni ve Doğal Sınırların Fonksiyonları", **International Davraz Congress on Social and Economic Issues Shaping the World's Future**, Süleyman Demirel Üniversitesi 24-27 Eylül 2009.

¹⁶ Peter van Ham, **European Integration and the Postmodern Condition: Governance, Democracy, Identity**, London, Routledge, 2001, s. 91-99.

¹⁷ Richard Devetak, "Incomplete States: Theories and Practices of Statecraft", John MacMillan ve Andrew Linklater (der.), **Boundaries in Question: New Directions in International Relations**, London: Pinter, 1995, s. 19-33.

¹⁸ Thomas J. Biersteker, "State, Sovereignty and Territory", Walter Carlsnaes, et al. (der.), **Handbook of International Relations**, London, Sage, 2002, s. 157-160.

¹⁹ Brian C. Schmidt, **The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations**, New York, State University of New York Press, 1998, s. 44.

²⁰ Weber'e göre egemenlik sınırları belirli bir alanda meşru şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran nihai otoritedir. Max Weber, "Politics as a Vocation", John Dreijmanis (der.), **Max Weber's Complete Writings on Academic and Political Vocations**, New York, Algora Publishing, 2008, s. 156.

²¹ Jenny Edkins, Véronique Pin-Fat, "The Subject of the Political", Jenny Edkins et al. (der.), **Sovereignty and Subjectivity**, Boulder, Lynne Rienner, 1999, s. 8.

²² Jean Bethke Elshtain, "Rethinking Sovereignty", Francis A. Beer, Robert Hariman (der.), **Post-Realism: The Rhetorical Turn in International Relations**, New York, Michigan State University Press, 1996, s. 175.

²³ Pozitivist tasarımda güvenlik ancak egemenliği olan ve sınırları belirgin bir alan içindeki devlet tarafından tesis edilebilir. Dışarısı tehlikelidir; Reelpolitiğin ilkeleri ve güç kullanımı vardır dışarıda. Bu anlamda aslında güvenlik, egemenliğin korunması demektir. John Agnew ve Stuart Corbridge, **Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy**, New York, Routledge, 1995, s. 86.

²⁴ Elisabeth J. Friedman et al., **Sovereignty, Democracy, and Global Civil Society: State-Society Relations at UN World Conferences**, New York, Suny Press, 2005, s. 23.

“dışı” anarşik²⁵ göstermesini sağlayan sınırlar aracılığıyla belirli bir alanda gücünü hissettirir.²⁶ Bu güç sayesinde egemenlik bir gerçeklik, düzenleyici ideal; anarşi ise bu idealin tehlikeye girmesi olarak anlaşılır. Egemenlik, rasyonel kimlik olarak sembolize edilir: homojendir, sürekli ve hiyerarşik olarak düzenlidir, tek bir merkezden karar alır. Anarşi ise düzensizlik, durumsallık ve belirsizlik ile anılır.²⁷ Ancak bugün egemenlik üzerinden yapılan devletin kontrol kabiliyetini yitirip yitirmediğine dair tartışmanın odağında devlet, egemenlik, anarşi, sınırlar ve güç arasında kurulmuş bağın çözülmesi yatmaktadır.

Devletin hem içeride hem de dışarıda etkinliğini yitirdiği ile ilgili söylemler aslında Westphalian egemenliğin merkezi konumunu yitirdiğine işaret etmektedir. Egemenliğin erimesi, aşınması, bölünmesi ya da merkezsizleşmesi şeklinde değerlendirilen bu sürecin iki tetikleyici gücü vardır; küreselleşme ve Avrupa Birliği gibi supranasyonel bir yapının göstermiş olduğu performans.²⁸ Ancak egemenliğin geçmişte ifade ettiği anlamın dışında yeni anlamlar kazanması onun moral olarak tehlikeli, politik olarak ise yetersiz/etkisiz olduğu şeklinde de yorumlanmamalıdır.²⁹ Zira egemenliğin ve egemen devletin dışında bir siyaset ve uluslararası ilişkiler düşünmek önerileri politik olasılıkların çerçevesini sınırlamaktadır.³⁰ Egemenliği yok saymak onun ikamesini de zorunlu kılmakta ve biz henüz böylesi bir ikame imkânına sahip olmanın çok uzağındayız.

Bu yüzden egemenliğin eridiği, yok olduğu söylemi birçok açıdan kusurludur. Devlet birçok açıdan yetkilerini paylaşmakta ve otonomisini yitirmektedir³¹ belki ama bu devletin egemenliğinin yok olduğu, örneğin BM üyesi olmaya devam edemeyeceği, diğer devletlerle anlaşma yapamayacağı ya da devletin vatandaşlarının hukuki kimliklerinin ortadan kalkacağı anlamına gelmez.³² Bugün devlet, paradoksal bir şekilde gücünü sınırlandırmak için gücünü daha çok kullanıyor. Fakat bu durum onun devlet

²⁵ R. B. J. Walker, **Inside/Outside: International Relations as Political Theory**, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

²⁶ Judith Butler ve Gayatri C. Spivak, **Who Sings the Nation-State? Language, Politics, Belonging**, Oxford, Seagull Books, 2007, s. 5–11.

²⁷ Richard K. Ashley, “Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique”, **Millennium: Journal of International Studies**, Cilt 17, No 2, 1988, s. 230.

²⁸ Sassen Saskia, **Losing Control: Sovereignty in an Age of Globalization**, New York, Columbia University Press, 1996, s. 29–31.

²⁹ Christopher J. Bickerton et al., “Introduction: The Unholy Alliance Against Sovereignty”, Christopher J. Bickerton et al. (der.), **Politics Without Sovereignty: A Critique of Contemporary International Relations**, New York, UCL Press, 2007, s. 10-12.

³⁰ Christopher J. Bickerton et al., “Politics without Sovereignty”, Christopher J. Bickerton et al. (der.), **Politics Without Sovereignty: A Critique of Contemporary International Relations**, New York, UCL Press, 2007, s. 30-36.

³¹ Trudy Jacobsen et al., “Introduction”, Trudy Jacobsen et al. (der.), **Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?**, Hampshire, Ashgate Publishing, 2008, s. 5-6.

³² Kalevi J. Holsti, **Taming the Sovereigns: Institutional Change in International Politics**, New York, Cambridge University Press, 2004, s. 134–136.

olma özelliğinin ve bu anlamda egemenliğinin yok olduğu anlamına gelmez.³³ Ayrıca modern dönemin bir ürünü olan egemenlik hem içsel hem dışsal boyutu ile yine modern dönemin bir çıktısı olan kapitalist dünya ekonomisinin de temel sütunudur. Eğer egemenlik düşerse/sarsılırsa kapitalizm de savunmasız hale gelir.³⁴

Bununla birlikte içinde bulunduğumuz dönemde egemenliğin sarsılmaya başladığını ve belki de tarihinde ilk kez akut bir krizin içinde olduğunu da kabul etmeliyiz. En azından egemenliğin her yerde hazır ve her şeye kadir olduğu söylemi bugün geçerliliğini yitirmiştir. Westphalian egemenlik ile ilgili yaratılan/üretilen bazı mitler yıkılmaya yüz tutmuştur. Örneğin devlet egemenliğinin geçilmez sınırlar yarattığı ve Weberci anlamda devletin/egemenliğin meşru şiddet kullanma tekelini elinde bulundurması miti sorgulanır hale gelmiştir.³⁵ Özellikle Soğuk Savaş süresince kutsanan egemenliğin devletin sermaye, mallar, insanlar, şirketler ve bilgi akışı üzerindeki hâkimiyetini kaybetmeye başlaması ile krizde olduğu vurgulanmaktadır.³⁶ 1970'lerin ortasından başlayan bu kriz ile Westphalian sistem hiç görülmemiş şekilde saldırı altında kaldı. Egemenliğe dair bu saldırının başlaması ve ona ilişkin mitlerin sorgulanması sürecinde küreselleşmenin önemli bir yeri vardır.

Küreselleşmenin yeni bir egemenlik tasarımı (örneğin ulusal egemenlik ile ekonomik egemenlik arasında bir ayırım³⁷) yaptığı artık daha çok dile getirilmektedir.³⁸ Westphalian egemenlik yorumunun anlamını yitirdiği ve egemenlik sonrası (*post-sovereignty*) dünyasına geçiş yaşadığımız vurgulanarak³⁹ (postmodern dönem ile birlikte egemenlik sonrası dönemin özdeşliği üzerinden) egemenliğin sona erdiği iddia edilmektedir.⁴⁰ Küreselleşmenin egemenlik üzerinde etkileri olduğu tartışılmaz ancak küreselleşmenin egemenliği dönüştürdüğü söylemi eski mitleri çözüp yerine küreselleşme egemenlik ilişkisi üzerinden yeni mitler inşa etmeye hizmet eden abartılı bir söylemdir. Krasner'e göre etkileşim ise eğer küreselleşme, devletler arasındaki

³³ Robert Jennings, "Sovereignty and International Law", Gerard Kreijen (der.), **State, Sovereignty, and International Governance**, Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 31–32.

³⁴ Immanuel Wallerstein, "States? Sovereignty?: The Dilemmas of Capitalists in an Age of Transition", Dorothy J. Solinger (der.), **State and Sovereignty in the Global Economy**, London, Routledge, 1999, s. 33.

³⁵ Yale H. Ferguson ve Richard W. Mansbach, "The Myths of State Sovereignty", **The Bologna Center Journal of International Affairs**, Cilt 10, 2007, s. 9–13.

³⁶ Daniel Philpott, "Usurping the Sovereignty of Sovereignty", **World Politics**, Cilt 53, No 2, 2001, s. 298.

³⁷ Francis McGowan, "Globalisation, Regional Integration and the State", Martin Shaw (der.), **Politics and Globalisation: Knowledge, Ethics and Agency**, London, Routledge, 1999, s. 66–67.

³⁸ Michael Goodhart, "Review Essay: Sovereignty: Reckoning What is Real", **Polity**, Cilt 34, No 2, 2001, s. 241–242. Alfred Van Staden, Hans Vollaard, "The Erosion of the State Sovereignty: Towards a Post-Territorial World", Gerard Kreijen (der.), **State, Sovereignty, and International Governance**, Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 165.

³⁹ Luc Sindjoun, "Transformation of International Relations-Between Change and Continuity: Introduction", **International Political Science Review**, Cilt 22, No 3, 2001, s. 219–226.

⁴⁰ Robert Jackson, "Introduction: Sovereignty at the Millennium" Robert Jackson (der.), **Sovereignty at the Millennium**, London, Blackwell, 1999, s. 3–6.

etkileşim yeni bir şey değil. Küreselleşme filizlenmeden önce de benzer etkileşimler vardı. Azınlık hakları, dinsel haklar ve self-determinasyon konusunda müdahalelerin yeni olmadığını belirten Krasner'e göre küreselleşme aslında bazı açılardan egemenliği güçlendirmektedir.⁴¹

Etkisi azalmış ya da geleneksel anlamını yitirmiş olsa da egemenlik hala retorik bir araç, politik bir silahtır.⁴² Bugün egemenlik değerini özellikle uluslararası kurumlarda bulmaya⁴³ ve bu kurumlar üzerinden yeni bir egemenlik algısı inşa edilmeye başlanmıştır. Egemenlik Orta Çağ'da başladığı yolculuğuna kendi içinde yaşadığı devrimler ile devam ediyor.⁴⁴ Bu süreçte Entegrasyon kökleri, yapısı ve derinliği açısından yeni bir devrim olarak nitelendirilmeli ve bu bakımdan egemenliğin dönüşümünde Entegrasyon'un oynadığı rol detaylı olarak tartışılmalıdır.

Avrupa Birliği Üzerinden Yeni Anlamları ile Egemenliği Okumak

Avrupa'daki entegrasyonun ulaştığı boyutu resmetmek adına kullanılan "bir federasyondan daha azı ama bir konfederasyondan da fazlası"⁴⁵ tanımlaması belki de bu Entegrasyon'u en iyi tanımlayan mottolardan biri. Devlet olmasa da devletmiş gibi hareket eden⁴⁶ Entegrasyon'u bu şekilde tanımlamak ya da onun supranasyonel ve bu anlamda da *sui generis* bir entegrasyon biçimi olduğunu söylemek Entegrasyon'un inşa ettiği yeni egemenlik algısına vurgu yapmak demektir. Egemenlik bir önceki bölümde de tartışıldığı üzere uluslararası ilişkilerde ifade ettiği geleneksel anlamını ve etkisini yitirmenin eşliğindedir. Ancak birçok kişinin iddia ettiğinin aksine modası geçmiş ya da anakronik olmuş bir gerçeklik ve olgu olarak da değerlendirilemez. Egemenliğin paydaşları değişmiş ve çeşitlenmiştir. Yerel, ulusal, bölgesel ve global çapta egemenlik

⁴¹ Stephen D. Krasner, "Globalization and Sovereignty", Dorothy J. Solinger (der.), **State and Sovereignty in the Global Economy**, London, Routledge, 1999, s. 34-44. Benzer tespitler için bakınız. Stephen D. Krasner, "Abiding Sovereignty", **International Political Science Review**, Cilt 22, No 3, 2001, s. 234-237. Stephen D. Krasner, **Sovereignty: Organized Hypocrisy**, Princeton, Princeton University Press, 1999.

⁴² Michael Fowler ve Julie Marie Bunck, **Law, Power, and the Sovereign State: The Evolution and Application of the Concept of Sovereignty**, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1995, s. 32.

⁴³ Hideaki Shinoda, **Re-Examining Sovereignty: From Classical Theory to the Global Age**, New York, Palgrave, 2000, s. 131.

⁴⁴ Philpott, Orta Çağ'dan beri egemenlik alanında 3 devrim olduğunu ve bu devrimleri tetikleyen unsurların da adalet ve meşru otorite/iktidar alanındaki fikirsiz gelişmelerin bir ürünü olduğunu ileri sürmüştür. İlk devrim Protestan reformu sonrasında Westphalia, ikinci devrim Liberalizmin etkisiyle/itkisiyle 19. yy sonunda Doğu Avrupa'daki azınlıkların korunmasına yönelik yapılan uluslararası antlaşmaların I. Dünya Savaşı sonrası yerleşmesi, üçüncü devrim ise kolonyal milliyetçilik ve metropolitan liberalizmin etkisiyle ete kemiğe bürünen dekolonizasyon sürecidir. Daniel Philpott, "Ideas and Evolution of Sovereignty", Sohail H. Hashmi (der.), **State Sovereignty: Change and Persistence in International Relations**, Pennsylvania, Penn State Press, 1997, s. 15.

⁴⁵ Jürgen Habermas, "Why Europe Needs A Constitution", **New Left Review**, Cilt 11, 2001, s. 5.

⁴⁶ James Heartfield, "European Union: A Process without Subject", Christopher J. Bickerton et al. (der.), **Politics Without Sovereignty: A Critique of Contemporary International Relations**, New York, UCL Press, 2007, s. 131-132.

farklı kurum ve düzeylerde paylaşılr hale gelmiştir.⁴⁷ Egemenliğin kazandığı yeni anlam ve yeni paydaşlarını anlamak adına en kullanışlı rehber Avrupa Birliği üzerinden bir analiz yapmak olacaktır.

Avrupa'daki entegrasyonun nihai aşaması olan AB birçok anlamda ve boyutta egemenlik algımızın değişmesine yol açmıştır.⁴⁸ Öncelikle AB diğer uluslararası yapılanmalarla kıyaslandığında hiçbir uluslararası yapının/örgütün sahip olmadığı bir güce sahiptir. Bu yapının neredeyse müdahil olmadığı hiçbir konu kalmadı. İç güvenlik, savunma, göç, insan hakları gibi daha önceden bir devletin egemenliği için temel sayılan konularda bugün AB söz sahibi konumundadır. Ayrıca, özellikle Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın (ATAD) bağımsız bir yasa koyucu gibi davranması ve kararlarının üye devletlerin yasal düzenlemelerini doğrudan etkilemesi⁴⁹ AB'nin egemenliği nasıl dönüştürdüğüne göstergeleridir.

Avrupa'daki entegrasyonun bugünkü hali ile bir anlamda post-ontolojik aşamaya geçtiğini söyleyebiliriz.⁵⁰ Artık AB'yi nasıl sınıflandıracığımızı değil süreç ve çıktıları nasıl açıklayacağımızı tartışıyoruz. Kısacası süreç, yapı ve kurumlardan daha önemli bir hale geldi. Zayıf bir merkez, çoklu uzamsal/*spatial* alternatif merkezler ve politik gücün parçalandığı⁵¹ bir bütünlük içinde egemenliğin dönüşmüş olması da kaçınılmaz bir sonuç olarak karışımıza çıkmakta. AB özellikle sınırları kaldırdıkça, insan haklarını güçlendirdikçe ve demokratik yönetim konusunda adımlar attıkça AB içinde "devlet egemenliği" daha az sorunsuz hal alıyor ve egemenlik meşruiyetin bir kaynağı olmaktan da çıkıyor.⁵² Bugün artık hükümetin olmadığı bir yönetimden (*governance without government*)⁵³ ve sınırlandırılmış ve bir havuzda toplanmış egemenlikten söz ediyoruz.⁵⁴

⁴⁷ Francis Geoffrey Jacobs, **The Sovereignty of Law: The European Way**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 137–138.

⁴⁸ Waever AB özelinde kullanılan egemenliğin devri söyleminin sorunlu olduğunu belirterek egemenliğin bölünemez, devredilmez, olduğunu vurgulamaktadır. Waever'e göre konu egemenliğin devri değildir, konu egemenliğin anlamının değişmiş olmasıdır. Ole Waever, "Identity, Integration and Security: Solving the Sovereignty Puzzle in EU Studies", **Journal of International Affairs**, Cilt 48, No 2, 1995, s. 420–431.

⁴⁹ Wouter G. Werner ve Jaap H. De Wilde "The Endurance of Sovereignty", **European Journal of International Relations**, Cilt 7, No 3, 2001, s. 303–305.

⁵⁰ Şaban Çalış, **Türkiye-AB ilişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Ankara, Nobel, 2008, s. 24–25.

⁵¹ James A. Caporaso, "The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern?", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 34, No 1, 1996, s. 40–45.

⁵² Ernst-Ulrich Petersmann, "International Activities of the European Union and Sovereignty of Member States", E.Cannizzaro (der.), **The European Union as an Actor in International Relations**, The Hague, Kluwer, 2002, s. 322.

⁵³ Cris Shore, "Government Without Statehood? Anthropological Perspectives on Governance and Sovereignty in the European Union", **European Law Journal**, Cilt 12, No 6, 2006, s. 709.

⁵⁴ Robert O. Keohane, "Ironies of Sovereignty: The European Union and the United States", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 40, No 4, 2002, s. 744–749.

AB aslında yeni bir egemenlik tanımı ya da tasarımı yapmaktan çok egemenliği ikame edebilecek bir alternatif yönetim mantığı yerleştirmeye çalışıyor. Ulus-üstü, ulusal ve bölgesel düzeylerde sürekli müzakere sistemi olarak tanımlanan “çok düzlemli yönetim”⁵⁵ mantığı ile AB’de hem devletin merkezi rolü aşınıyor hem de iç ve dış politika arasındaki geleneksel ayırım ve Westphalian sistemin bir sonucu olan dışsal anarşi ve içsel hiyerarşi ayırımı ortadan kalkıyor. Ayrıca “çok düzlemli yönetim” disiplindeki dominant Realist yaklaşımın tersine entegrasyonun sıfır toplamı bir oyun olmadığını içeriyor.⁵⁶ Kurumlar ve devletlerin birleşimi sonucu oluşan AB, bu iki boyutlu yapının da ötesine geçerek yeni bir egemenlik algısı inşa etmektedir.⁵⁷ Bu algı Maastricht ile birlikte somutlaşmaya başlasa da aslında entegrasyonun ilk adımlarında bile kendini hissettirmektedir.⁵⁸

Paris Antlaşması (1951) ile başlayan süreç Maastricht Antlaşması (1992) ile birlikte ulus devletler ve AB arasındaki ilişkinin hangi temeller üzerinde kurgulanacağı konusunda tartışmaların derinleşmesine yol açtı. Bu tartışmanın bir tarafında Brüksel’e fazla yetki verildiğini ve devletlerin egemenliklerinin Brüksel karşısında korunması gerektiğini savunanlar; diğer tarafında ise egemenliğin anakronik bir hal aldığını ve *Birliğin* derinleştirilmesi gerektiğini savunanlar yer alıyor.⁵⁹ AB üyesi devletlerin yetkilerini herhangi bir uluslararası örgütte olmadığı şekilde belirlenmemiş bir zaman için devretmiş olmaları⁶⁰ tartışmanın asıl özünü oluşturuyor.

Klasik egemenlik anlayışı özetle bir toprak üzerinde devletin mutlak, biricik, meşru, kendinden daha üstün ve kendine eşit herhangi başka bir gücün olmaması anlamını taşımaktadır. Günümüzde ise bu klasik anlayışın tezahür ettiği bir devlet egemenliği kalmamıştır. AB bağlamında ise artık klasik egemenlik anlayışının ortadan kalktığını söylemek kesinlikle olasıdır. Özellikle ATAD’ın 1963 ve 1964 yıllarında

⁵⁵ Gary Marks, “European Integration and the State”, *EUI Working Paper*, No 95/7, Florence, 1995, s. 6–8.

⁵⁶ Tanja E. Aalberts, “The Future of Sovereignty in Multilevel Governance Europe: A Constructivist Reading”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 42, No 1, 2004, s. 26–28.

⁵⁷ Neil Walker, “Sovereignty and Differentiated Integration in the European Union”, *European Law Journal*, Cilt 4, No 4, 1998, s. 356–358.

⁵⁸ Avrupa’da bir birlik kurma fikrinin kökleri Orta Çağ’a kadar uzansa da birlik tesisi konusu, dünya savaşlarının yarattığı yıkıma kadar pratik bir konu haline gelememiştir. Savaşların sorumlusu Almanya’nın denetlenmesi ve benzer felaketlerin tekrar yaşanmaması amacıyla Fransız Dışişleri Bakanı *Robert Schuman*’ın adıyla anılan bir plan hayata geçirildi. Bu plana göre kömür ve çelik ulus-üstü bir yönetime devredilecekti. Bu bir anlamda devletlerin kömür ve çelik üzerindeki egemenliklerinden vazgeçmeleri idi. Bu bakımdan AKÇT’yi kuran Paris Antlaşması Avrupa’da devletlerin egemenliklerinden vazgeçmeyi kabul ettikleri ilk anlaşma konumundadır. Şaban Çalış et al., “AB: Tarihi, Kurumları ve Niteliği”, Şaban H. Çalış et al. (der.), **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Konya, Çizgi Kitapevi, 2006, s. 237. Ece Göztepe, **Avrupa Birliği’nin Siyasal Bütünleşmesi ve Egemenlik Yetkisinin Paylaşılması Sorunu**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2008, s.79.

⁵⁹ Michael Newman, **Democracy, Sovereignty and the European Union**, London, C. Hurst & Co. Publishers, 1996, s. 1-23.

⁶⁰ Rene Barents, **The Autonomy of Community Law**, New York, Kluwer Law International, 2004, s.131.

vermiş olduğu kararlar ile⁶¹ Topluluk hukukunun iç hukuka göre öncelikle uygulanması ilkesinin benimsenmesiyle⁶² klasik egemenlik Entegrasyon içinde anlamını yitirmiştir. Bu kararların, üye devletlerin anayasal düzenlerinde yarattığı en önemli sonuç ise egemenlik yetkisinin Topluluğa devri şeklinde ifade edilebilir.⁶³ Buna ek olarak Avrupa Topluluğu Anlaşması, ATAD ve yerel mahkemeler arasında koordinasyonu sağlamış ve ATAD'ın kararları sadece davayı ATAD önüne getiren bir yerel mahkemeyi değil bütün mahkemeleri bağlar duruma gelmiştir. Bu verilere rağmen ulusal egemenliklerin ulus üstü yapı tarafından yok edilmediğini, ikisinin de aynı anda var olduğunu ve birbirleriyle de ilişki içinde (var)olduğunu iddia edenler vardır. Ancak bunu klasik yaklaşımın biricik, tek taraflı mutlak yetkisi olduğu şeklinde değil ancak dönüştürülmüş ve ulus-üstü düzlemin ulusal düzlemi belirlediği bir biçim olarak kabul edebiliriz. Zira ATAD bir defa devredilen yetkiler üzerinde devletlerin artık yetkisi olmadığına karar vermiştir.⁶⁴

AB açısından devletin *tek taraflı ve bağlayıcı* karar alma yetkisi/egemenliği de sorunlu bir hali yansıtmaktadır. Örneğin AB Bakanlar Konseyi'nin oy çokluğu ile aldığı kararlar bir üye devletin onayı olmasa da kendisini bağlamaktadır. Bu durum özellikle Ortak Dış ve Güvenlik Politikası konusunda kendisini göstermektedir.⁶⁵ Yani üye devlet kabul etmemiş olduğu kararları da uygulamak zorunda kalmaktadır. Yine ATAD üye ülkelerin anayasa mahkemelerinin kararlarını değiştirebilmekte ve bunlarla kendini bağlı hissetmemektedir. Oysa üye ülke anayasa mahkemeleri ATAD kararlarını her zaman dikkate almak zorundadırlar; ancak, yine de aralarında bir hiyerarşik iş bölümü olduğunu söylemek doğru olmaz.⁶⁶

⁶¹ ATAD'ın 1963 tarihli Van Gend en Loos kararıyla, 1964 tarihli Costa Enel kararı, hukuk devletinin Topluluk hukukundaki gelişimini sağlayan ilk içtihatlarıdır. Van Gend en Loos kararında ATAD, Topluluk hukukunun, üye devletlerin iç hukukunda doğrudan doğruya etkili olduğunu açıkça ifade etmiştir. Topluluk hukukunun üstünlüğü fikrinin içtihadı yollarla yerleşmesinde ATAD'ın 1964 tarihli Costa Enel, 1978 tarihli Simmenthal ve 1990 tarihli Factortame kararlarının da önemli bir katkısı olmuştur. Birlik hukukunun önceliği ve birlik ile üye devletler arasında birlik hukukunun önceliği konusu üzerinden yapılan egemenlik tartışmaları konusunda detaylı çalışmalar için bakınız. Serap Yazıcı, "Avrupa Birliği Süreci: Ulus Devletten Ulusüstü Devlete Geçişte Hukuk Devletinin Değişen İçeriği", **AÜHFĐ**, Cilt 54, No 4, 2005, s. 100-105. Göztepe, **op cit.**, s. 92-99. Haluk Günöğür, **Avrupa Birliği'nin Hukuk Düzeni**, Ankara, EKO Yayınları, 2007, s. 18-22. Kemal Başlar, "Avrupa Birliğine Katılım sürecinde Türk Anayasa'nın Uyumlaştırılması Sorunu", <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/kbaslar.pdf>>, (16. 03. 2009).

⁶² Topluluk hukukunun üstünlüğü ilkesi Roma Antlaşması'nı imzalayan devletler için bir anlamda sürpriz oldu. Eğer onlar Costa Enel ya da Simmenthal davasının sonuçlarını öngörebilseydiler muhtemelen Roma Antlaşması'na imza koymazlardı. Kemal Başlar, "Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türk Anayasası'nın Uyumlaştırılması Sorunu", <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/kbaslar.pdf>>.

⁶³ Yazıcı, **op cit.**, s. 101-102.

⁶⁴ Leslie Friedman Goldstein, **Constituting Federal Sovereignty: The European Union in Comparative Context**, Baltimore, JHU Press, 2001, s. 17. Göztepe, **op cit.**, s. 85.

⁶⁵ G. Pınar Tank, "The CFSP and the Nation-State", Kjell A. Eliassen (der.), **Foreign and Security Policy in the European Union**, London, Sage, 1998, s.12.

⁶⁶ Göztepe, **op cit.**, s. 86.

Egemenlik devlet gücünün bütünsel ve tek olması bağlamında veya bağımsız norm koyma ve uygulama yetkisi olarak ele alındığında devletler, Avrupa Topluluklarına devrettikleri yetkilerde artık münhasıran bu yetkilere sahip değillerdir.⁶⁷ AB'nin üye devletlerle ilişkisi bölünmez ve mutlak egemenlik penceresinden analiz edildiğinde ciddi bir meşruluk sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan egemenlik tanımlaması da devleti değil siyasal, kamusal bir örgütlenmeyi esas almakta ve böylece de egemenliğin tek sahibinin devlet olduğu ön kabulünü ortadan kaldıran ortak egemenlik/bölünmüş egemenlik Entegrasyon açısından daha kullanışlı bir tanımlama olmaktadır.⁶⁸ Başka bir ifade ile Entegrasyon, ulus devletler ile özleştirilen/ulus devlete matuf bazı yetkilerin de uluslararasılaştırıldığını çok açık şekilde gösteren bir istisnadır.⁶⁹

Türkiye-AB İlişkilerinde Egemenlik Devri Sorunu

Türkiye özelinde egemenlik devri konusunda Entegrasyon'a olan yaklaşım aslında tarafların egemenliğe olan bakış açısına ya da daha açık bir ifade ile egemenlik algısına/anlayışına göre değişmektedir. Bu bakımdan kategorik olarak iki farklı bakış açısının varlığından söz edebiliriz. Bunlardan ilki egemenliği bölünebilir bir enstrüman olarak görmekte ve belirli konularda köklü reformlar yapılması ve bazı egemenlik yetkilerinin gönüllü olarak AB'ye devredilmesini savunmaktadır. Hatta bazı egemenlik haklarının AB'ye verilmiş olmasının bir *egemensizleşme* anlamı taşımadığını ileri sürmektedirler. Diğer taraftan egemenliği kutsal ve Westphalian anlamda bir bütün olarak gören ikinci kesime göre ise (sınırlı alanlarda olsa bile) AB etkisi ile bir değişiklik yapmak bile *egemensizleşme* anlamına gelmektedir.⁷⁰

Türkiye'de Entegrasyon'un nasıl algılandığı ve tanımlandığı konusunda da sınırların netleştiğini söylemek mümkün değildir. Bunun için bir parantez açarak Türkiye'de AB entegrasyonuna nasıl yaklaşıldığının da kısaca ortaya konması gerekecektir: Türkiye'de Entegrasyon'a üyelik politikasının temelde bir elit projesi/programı olduğunu söylemek çok da yanlış bir tanı olmaz. Bu bakımdan Türkiye'deki elit kesim (iş dünyası, askeri ve sivil bürokrasi, politik elitler, akademisyenler) Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesi, hem aday ülke hem de (gelecekte) üye ülke olarak gerektiğini savunmaktadır. Ancak paradoksal olarak bu kesimler genel anlamda Entegrasyon'un biçimi ve geleceği konusunda derinlikli bir görüşe sahip olmadıkları gibi bu konuda bir iddiaya da sahip değillerdir. Aynı belirsizlik Türk medyasında, akademik dünyada ve sivil toplum kuruluşlarında da görülmektedir. Maastricht sonrası dönemde Entegrasyon'un seyri ile ilgili temel tartışmalar

⁶⁷ *Ibid.*, s. 87.

⁶⁸ Elizabeth Meehan, "Member States and the European Union", Richard English, Charles Townshend (der.), **The State: Historical and Political Dimensions**, London, Routledge, 1999, s.143-146.

⁶⁹ Göztepe, **op cit.**, s. 90-92. Bu anlamda örneğin Bakanlar Konseyi demokratik temsil olarak üye devletlerin etkisini artıran pozitif katkı sağlarken ATAD gibi AB organları egemenliğin AB'ye aktarıldığı bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Jonathan Golub, "Globalization, Sovereignty and Policy-Making: Insights from European Integration", Barry Holden (der.), **Global Democracy: Key Debates**, London, Routledge, 2001, s. 181.

⁷⁰ Gökhan Bacık, **Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2007, s. 131-132.

“derinleşmeye karşı genişleme”, “yeni Avrupa’ya karşı eski Avrupa”, “küçük devletlere karşı büyük devletler” ve “federalistlere karşı hükümetlerarasıcı” şeklindedir. Bu bağlam üzerinde durmayan Türkiye’deki elit kesim daha çok ekonomik ve politik kazançlar üzerinde durmaktadır. AB’den (kurumlarından) yapılan açıklamaları genel olarak *eleştirici, olumsuz, olumlu* olarak algılama eğilimi vardır. Türkiye’de ulus-devlet geleneğine atıf yapan elit kesim AB’ye tam üyeliği ulus devletten vazgeçme olarak yorumlayarak ekonomik ve sosyal açıdan AB üyeliğini desteklerken, politik açıdan karşı çıkmaktadırlar.⁷¹

Türkiye’de oldukça yaygın olarak kanıksanmış algının tersine, Türkiye’nin üyeliği halinde egemenliğin tamamen ortadan kalktığını/kalkacağını düşünmek yanlış olacaktır. Çünkü üye devlet Entegrasyon’un parçası olduğu zaman bazı egemen yetkilerin devrini yapmaktadır ve bu yüzden de tartışmayı bu çerçeveden yapmak gerekmektedir. Egemenlik devri gerçekleşince üye devlet mevcut egemenlik havuzu/alanının bir parçası haline gelir. Bu egemenlik alanına üye devletler katılır ve bu egemenlik alanındaki kararların alınmasına da katkıda bulunurlar. Devredilmiş yetkilerde bile devletlerin hala bir etkisi (devam etmekte olup devletlerden çok da bağımsız bir alana uçup gitmemektedir) bulunmaktadır ki, alınmakta olan kararlara bir şekilde katılım sağlanmaktadır.⁷² Ancak bu, üye devletlerin yetkilerini münhasıran kullandıkları anlamını da taşımamaktadır.

Entegrasyon belli sayıda ulus devletin bir araya gelerek tam da ulus-devlet olma durumlarının bir tezahürü olarak ortaya koydukları (yoksa AB’yi kurumlar veya kişiler kurmamıştır) bir irade ile oluşmaya başlamıştır. Yani AKÇT ile başlayan süreçte ulus-devletler bir araya gelmişler ve ahdi olarak Westphalian anlamdaki egemenliklerinden vazgeçtiklerini ortaya koymuşlardır. AB ile yeni tip bir egemenlik alanı daha oluşmuştur da diyebiliriz.⁷³ Birliğe sonradan katılan devletler, gerek ulusal mevzuatını AB müktesebatına uydurma anlamında olsun gerek diğer pek çok alanda olsun, birçok egemenlik yetkisini AB’ye devretmek durumundadır. İşte bu noktada egemenliği kutsal ve Bodinci anlamda devredilemez bir bütünlük olarak görenler egemenlik konusunda çok daha duyarlı olabilmektedir. Oysaki Entegrasyon içinde devletlerin kapasiteleri de önemli olmaktadır. Zira devletler Entegrasyon’un parçası olunca bazı egemenlik alanlarını/yetkilerini genişletme imkânı da bulmaktadırlar.

Her şeyden önce şunu da belirtmek gerekir ki Entegrasyon’un dünü ve bugünü göz önüne alındığında Entegrasyon’un sürekli değişen ve dönüşen dinamik bir yapısı vardır.

⁷¹ Harun Arıkan ve Francesca Vassallo, “Implication For The Future Direction of The EU Integration Process”, Nanette Neuwahl ve Haluk Kabaalioglu (der.), **European Union and Turkey: Reflections on Prospect for Membership**, Ankara, TOBB, 2006, s. 84-85. R. Bahar Üste, “Türkiye’de Siyasal İktidara Gelen Partilerin AET/AT/AB İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Yönetim Yapısına Etkileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 8, Sayı 3, 2006, s. 344-345.

⁷² Can Baydarol, “Uluslararası Güncel Sorunlar ve Türkiye-AB İlişkileri”, <http://www.byegm.gov.tr/seminerler/tunceli_ix/tunceli_7.htm>, (18. 03. 2009).

⁷³ Özlem Kaygusuz, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Çıkılmazları: Güvenlik, Ulus-Devlet Felsefesi ve Kimlik”, **Mülkiye**, Cilt XXX, Sayı 251, 2008, s. 122.

Bu gerçeğin gözden kaçırarak AB'yi statik, kuralları belli, bundan sonra ne şekilde bürüneceği kestirilebilir bir yapı olarak düşünmemek gerekir. Dinamik bir yapı olarak Entegrasyon her *zirvede* kendini yenilemekte ve değişmektedir. Benzer şekilde Türkiye de özellikle müzakere süreci ile birlikte bir değişim sürecini tecrübe etmektedir. Egemenlik devri tartışmasında bu gerçekleri de göz önünde tutmak gerekmektedir⁷⁴. Bu dönüşümün bir uzantısı olarak AB hukukunun ulusal mevzuatı özellikle de anayasaları değiştirmeye zorladığı görülmektedir. AB Antlaşması'ndan sonra üye devletler anayasalarını bu yönde değiştirmek zorunda kalmıştır. Türkiye de Gümrük Birliği süreci ve uyum yasaları bağlamında zaten birçok değişiklik yapmıştır ve yapmaya da devam etmektedir. Ulusal anayasalarda en çok egemenlik yetkilerinin ulus-üstü bir yapı tarafından kullanılması konusu tartışılmıştır. Bazı AB üyesi devletler anayasalarında bunu bir yetki devri; bazıları ise direkt olarak egemenlik devri olarak düzenlemiştir. Tercih edilen terminoloji ne olursa olsun netice itibarıyla egemenlik yetkisini AB'ye aktarmışlardır.

Türkiye için egemenlik yetkisi anayasaya göre münhasıran millete aittir. Yasama yetkisini millet adına TBMM, yürütme yetkisini millet adına Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu ve yargı yetkisini de millet adına bağımsız mahkemeler kullanmaktadır. Yani Anayasa egemenlik yetkilerini ulusal organlara vermiştir. Halbuki üye devletlerin topluluğa/birliğe entegre edilen alanlarda ulusal yetkileri ortadan kalkmaktadır ve bu alanlarda ulusal yetkilerini kullanamamaktadır. Özellikle ortak politika alanlarında (ortak tarım, ortak ulaştırma, ortak dış ticaret politikası) yetkiler tamamıyla AB organlarına geçmektedir. AB bağlamında bazı alanlar da koordine edilmektedir ki; bu alanlarda da devletlerin artık münhasır yetkileri yoktur; AB hukukunun öngördüğü standart ve değerlere uygun olması için ulusal hukuk dönüştürülmektedir.⁷⁵ T.C. Anayasası'nın 90. maddesinde “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası Antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır*” hükmü vardır. Burada dikkat edilirse *milletlerarası* lafzı kullanılmıştır. Oysa AB ulus-üstü bir yapıdır ve bu yüzden bu maddenin bir yetki devri düzenlediğini söylemek doğru olmaz.

Kısaca Anayasa'da egemenlik yetkisinin uluslararası kuruluşlara devri konusu düzenlenmemiştir.⁷⁶ Bu bakımdan başta Anayasa'nın 6. maddesi ve devamında kuvvetler ayrılığını düzenleyen 7. 8. ve 9. maddeleri yeniden gözden geçirilmelidir. Anayasa bu haliyle ortadayken zaten AB'ye yetki devretmek mümkün değildir.⁷⁷ Zira

⁷⁴ Ahmet Davutoğlu, “Küreselleşme ve AB –Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, **Anayasa Yargısı**, Sayı 20, 2003, s. 46–47.

⁷⁵ Füsün Arsava “Geleceğin AB Üyesi Olarak Türkiye Egemenlik Haklarının Devri Sorunu”, <http://www.ites-europa.de/Fusun_Arsava.pdf>, (18. 03. 2009).

⁷⁶ Arsava, *op cit*.

⁷⁷ Kemal Başlar, “Avrupa Birliğine Katılım sürecinde Türk Anayasa'nın Uyumlaştırılması Sorunu”, <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/kbaslar.pdf>>, (16. 03. 2009); Mehmet Merdan Hekimoğlu “Avrupa Birliği Hukuku ve 1982 Anayasası'na Göre Egemenlik”, **Elektronik Sosyal**

Anayasa'nın 6. maddesindeki gibi egemenliğin ulusal organlar eliyle kullanılmasını düzenleyen hükümler değişmiştir. Bu değişiklikleri yapan ülkelerde egemenliğe ilişkin düzenlenen maddeler şöyledir: İtalyan Anayasası Madde 11: "İtalya öteki devletlere karşılıklılık şartı içinde devletler arasında barış ve adaleti sağlayan bir düzen için gerekli olan egemenlik kısıtlamalarını kabul eder". Almanya Anayasası Madde 24: "Federasyon devletlerarası kurumlara egemen haklar devredebilir". Belçika Anayasası Madde 25: "Belli yetkilerin kullanılması bir anlaşma ya da yasa ile devletler hukuku kurumlarına bırakılabilir". Lüksemburg Anayasası Madde 49: "Yasama, yürütme, yargı yetkileri uluslararası örgütlere devredilebilir". Hollanda Anayasası Madde 92: "Yasama, yürütme ve yargı yetkileri, bir sözleşme ile uluslararası kamu kuruluşlarına devredilebilir", Yunanistan Anayasası Madde 28: "Bir uluslararası antlaşma ile ulusal kurumların anayasada öngörülen yetkileri uluslararası kuruluşlara devredilebilir".⁷⁸ Bu örneklerin de gösterdiği gibi üye devletler özellikle de Maastricht Antlaşması'ndan sonra anayasalarında egemenlik devri ya da paylaşımı olarak adlandırılabilcek düzenlemeler yapmışlardır/yapmak zorunda kalmışlardır.

Türkiye de esasında Kopenhag Kriterleri'nin yerine getirilmesi için çok çaba harcamış ve şu an için tam üyelik müzakereleri yürüten bir ülkedir. Hali hazırda, "Türkiye insan hakları ile ilgili uluslararası antlaşmalara taraf olmuş ve 2004'de gerçekleştirdiği Anayasa değişikliği ile bu tür antlaşmaları kanunlarının üzerinde görerek egemenliğini bir ölçüde sınırlamıştır. AB üyeliği ile birlikte diğer üye devletlerde olduğu gibi, Türkiye de egemenlik yetkilerinin bir bölümü açıkça ortak kullanım için devretmelidir."⁷⁹

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Türkiye'nin 1959 yılından beri Entegrasyon'un bir parçası olmak için gösterdiği çaba, Türkiye ve Entegrasyon arasındaki ilişkinin istisnai bir karaktere bürünmesine neden olmuştur. Yaklaşık yarım asırlık bir geçmişe sahip bu ilişkinin dünü ve geleceği birçok açıdan tartışılmaktadır. İlişkinin kurucu özneleri, öz olarak büyük bir değişim geçirmese de ilişkinin konusu ve süreci etkileyen dinamikler büyük ölçüde değişmektedir. Örneğin 1970'li yıllara kadar ilişkileri belirleyen temel etmen teknik ve ekonomik konular⁸⁰ iken 1980'li yıllardan sonra demokratikleşme ve insan hakları konusu daha çok belirleyici olmuştur.⁸¹ 1990 sonrası dönemde ise Kopenhag Kriterleri

Bilimler Dergisi (www.e-sosder.com), Cilt 2, Sayı 6, 2003, s. 33. Berdal Aral, "Making Sense of the Anomalies in Turkish-European Union Relations", **Journal of Economic and Social Research**, Cilt 7, No 1, 2005, s. 117.

⁷⁸ Rıdvan Karluk, "Türkiye Yetkilerini Devretmeli", <<http://www.cu.edu.tr/insanlar/mceker/avr...>>, (18.03.2009).

⁷⁹ Sibel İnceoğlu, "Türkiye: AB'nin Yetkileri Karşısında Nasıl Bir Egemenlik Anlayışı", <<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg22/sibel.pdf>>, (15. 03. 2009)

⁸⁰ İhsan D. Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut.", Atilla Eralp (der.), **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, İmge, 1997.

⁸¹ Cenap Çakmak, "Human Rights, the European Union and Turkey", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Cilt 2, No 3&4, 2003, s. 72. Ayşe Güneş Ayata, "From Euro-Scepticism to Turkey-Scepticism: Changing Political Attitudes on the European Union in Turkey", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt 5, No 2, 2003, s. 220.

ile Entegrasyon'un parçası olmak için gerekli koşullar belirtilmiştir. Kopenhag Kriterleri Entegrasyon'a yeni dâhil olacak devletin Entegrasyon'un ahengini bozmayacak şartları taşıması için benimsenmiş ilkeler bütünü olarak tanımlanabilir.⁸² Ancak bu ilkelerin somut bir şekilde tanımlanmamış olması aday ülke ile Entegrasyon arasında bazı tartışmaların yaşanmasına ve "kriterleri karşılamak değil, Entegrasyon'un sizi kabul etmeye hazır olması gereklidir"⁸³ gibi haklı yorumların yapılmasına neden olmaktadır.

Türkiye'nin inişli çıkışlı üyelik serüveninin belirleyici faktörleri olarak karşımıza çıkan kültür, coğrafya, nüfus, ekonomi, siyaset, Kıbrıs, azınlıklar, Ermenistan, demokratikleşme, Kopenhag Kriterleri vs. gibi başlıklar dışında son dönemlere kadar tartışılmayan "egemenlik" konusu Türkiye açısından asıl belirleyici faktördür. Konunun tarafları olan elitlerin ve kamuoyunun Entegrasyon'u algılama biçimlerini birincil planda etkileyen unsurların özünde "egemenlik" yer almaktadır. Egemenliğin geleneksel anlamını yitirdiğini ve hem bir algı hem de bir olgu olarak büyük bir dönüşüm geçirdiği tezinden hareket ederek Türkiye-AB ilişkilerini ve ilişkilerinin geleceğini egemenlik devri/paylaşımı/transferi konusu üzerinden değerlendirebilirsek, ilişkilerde anomali gibi görünen birçok konunun normalleşmesini sağlayabiliriz.

Kaynakça

- Tanja E. AALBERTS, "The Future of Sovereignty in Multilevel Governance Europe: A Constructivist Reading", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 42, No 1, 2004.
- Jhon AGNEW and Stuart CORBRIDGE, **Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy**, New York, Routledge, 1995.
- Jhon AGNEW, "Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics", **Annals of the Association of American Geography**, Cilt 95, No 2, 2005.
- Berdal ARAL, "Making Sense of The Anomalies in Turkish-European Union Relations", **Journal of Economic and Social Research**, Cilt 7, No 1, 2005.
- Harun ARIKAN and Francesca VASSALLO, "Implication for the Future Direction of the EU Integration Process", Nanette Nevwahl ve Haluk Kabaalioğlu (der.), **European Union and Turkey: Reflections on Prospect for Membership**, Ankara, TOBB, 2006.
- Fusun ARSAVA, "Geleceğin AB Üyesi Olarak Türkiye Egemenlik Haklarının Devri Sorunu", <http://www.ites-europa.de/Fusun_Arsava.pdf>, (18.03.2009).

⁸² Heather Grabbe, "European Union Conditionality and the Acquis Communautaire", **International Political Science Review**, Cilt 23, No 3, 2002, s. 251.

⁸³ Meltem Müftüler Baç, "Turkey's Accession to the European Union: The Impact of the EU's Internal Dynamics", **International Studies Perspectives**, Cilt 9 2008, s. 216. Meltem Müftüler Baç, Lauren M. McLaren, "Enlargement Preferences and Policy-Making in the European Union: Impacts on Turkey", **European Integration**, Cilt 25, No 1, 2003, s. 28.

- Richard K. ASHLEY, “Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique”, **Millennium: Journal of International Studies**, Cilt 17, No 2, 1988.
- Ayşe Güneş AYATA, “From Euro-Scepticism to Turkey-Scepticism: Changing Political Attitudes on the European Union in Turkey”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt 5, No 2, 2003.
- Gökhan BACIK, **Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2007.
- Meltem Müftüler BAÇ and Lauren M. MCLAREN, “Enlargement Preferences and Policy-Making in the European Union: Impacts on Turkey”, **European Integration**, Cilt 25, No 1, 2003.
- Meltem Müftüler BAÇ, “Turkey’s Accession to the European Union: The Impact of the EU’s Internal Dynamics”, **International Studies Perspectives**, Cilt 9 2008.
- Rene BARENTS, **The Autonomy of Community Law**, New York, Kluwer Law International, 2004.
- Kemal BAŞLAR, “Avrupa Birliğine Katılım sürecinde Türk Anayasa’nın Uyumlaştırılması Sorunu”, <<http://www.abgm.adalet.gov.tr/kbaslar.pdf>>, (16. 03. 2009).
- Can BAYDAROL, “Uluslararası Güncel Sorunlar ve Türkiye-AB İlişkileri”, <http://www.byegm.gov.tr/seminerler/tunceli_ix/tunceli_7.htm>, (18. 03. 2009).
- Hartmut BEHR, “Deterritorialisation and the Transformation of Statehood: The Paradox of Globalization”, **Geopolitics**, Cilt 13, No 2, 2008.
- Murat BELGE, “AB ve Globalleşme Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü ve Ulusal Egemenliğin Geleceği”, **Anayasa Yargısı**, No 20, 2003.
- Christopher J. BICKERTON et al., “Introduction: The Unholy Alliance against Sovereignty”, Christopher J. Bickerton et al. (der.), **Politics without Sovereignty: A Critique of Contemporary International Relations**, New York, UCL Press, 2007.
- Christopher J BICKERTON. et al., “Politics without Sovereignty”, Christopher J. Bickerton, et al. (der.), **Politics without Sovereignty: A Critique of Contemporary International Relations**, New York, UCL Press, 2007.
- Thomas J. BIERSTEKER, “State, Sovereignty and Territory”, Walter Carlsnaes et al. (der.), **Handbook of International Relations**, London, SAGE, 2002.
- BODIN Jean, **Six Books of the Commonwealth**, çev. M. J. Tooley, Oxford, Basil Blackwell, 1955.
- Judith BUTLER and Gayatri C. SPIVAK, **Who Sings the Nation-State? Language, Politics, Belonging**, Oxford, Seagull Books, 2007.
- Joseph CAMILLERI, “Sovereignty Discourse and Practice: Past and Future”, Trudy Jacobsen et al. (der.), **Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?**, Hampshire, Ashgate Publishing, 2008.

- James A. CAPORASO, “The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern?”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt 34, No 1, 1996.
- Cenap ÇAKMAK, “Human Rights, the European Union and Turkey”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Cilt 2, No 3&4, 2003.
- Şaban ÇALIŞ et al., “AB: Tarihi, Kurumları ve Niteliği”, Şaban Çalış et al. (der.), **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Konya, Çizgi Kitapevi, 2006.
- Şaban ÇALIŞ, **Türkiye-AB ilişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Ankara, Nobel, 2008.
- İhsan D. DAĞI, “İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut.”, Atilla Eralp (der.), **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, İmge, 1997.
- Ahmet DAVUTOĞLU, “Küreselleşme ve AB –Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, **Anayasa Yargısı**, Sayı 20, 2003.
- Richard DEVETAK, “Incomplete States: Theories and Practices of Statecraft”, John MacMillan ve Andrew Linklater (der.), **Boundaries in Question: New Directions in International Relations**, London, Pinter, 1995.
- Jenny EDKINS Jenny and Véronique PIN-FAT, “The Subject of the Political”, Jenny Edkins et al. (der.), **Sovereignty and Subjectivity**, Boulder, Lynne Rienner, 1999.
- Jean Bethke ELSHTAIN, “Rethinking Sovereignty”, Francis A. Beer ve Robert Hariman (der.), **Post-Realism: The Rhetorical Turn in International Relations**, New York, Michigan State University Press, 1996.
- Yale H. FERGUSON and Richard W. MANSBACH, “The Myths of State Sovereignty”, **The Bologna Center Journal of International Affairs**, Cilt 10, 2007.
- Micheal FOWLER and Julie Marie BUNCK, **Law, Power, and the Sovereign State: The Evolution and Application of the Concept of Sovereignty**, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1995.
- Elisabeth J. FRIEDMAN et al., **Sovereignty, Democracy, and Global Civil Society: State-Society Relations at UN World Conferences**, New York, Suny Press, 2005.
- Leslie Friedman GOLDSTEIN, **Constituting Federal Sovereignty: The European Union in Comparative Context**, Baltimore, JHU Press, 2001.
- Jonathan GOLUB, “Globalization, Sovereignty and Policy-Making: Insights from European Integration”, Barry Holden (der.), **Global Democracy: Key Debates**, London, Routledge, 2001.
- Micheal GOODHART, “Review Essay: Sovereignty: Reckoning What is Real”, **Polity**, Cilt 34, No 2, 2001.
- Ece GÖZTEPE, **Avrupa Birliği'nin Siyasal Bütünleşmesi ve Egemenlik Yetkisinin Paylaşılması Sorunu**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2008.

- Heather GRABBE, “European Union Conditionality and the Acquis Communautaire”, **International Political Science Review**, Cilt 23, No 3, 2002.
- Haluk GÜNUĞUR, **Avrupa Birliği’nin Hukuk Düzeni**, Ankara, EKO Yayınları, 2007.
- Jurgen HABERMAS, “Why Europe Needs A Constitution”, **New Left Review**, Cilt 11, 2001.
- Peter Van HAM, **European Integration and the Postmodern Condition: Governance, Democracy, Identity**, London, Routledge, 2001.
- Micheal HARTD and Antonio NEGRİ, **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- James HEARTFIELD, “European Union: A Process without Subject”, Christopher J. Bickerton et al. (der.), **Politics Without Sovereignty: A Critique of Contemporary International Relations**, New York, UCL Press, 2007.
- Mehmet Merdan HEKİMOĞLU, “Avrupa Birliği Hukuku ve 1982 Anayasası’na Göre Egemenlik”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** (www.e-sosder.com), Cilt 2, Sayı 6, 2003.
- F. H. HINSLEY, **Sovereignty**, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.
- Kalevi J. HOLSTI, **Taming the Sovereigns: Institutional Change in International Politics**, New York, Cambridge University Press, 2004.
- Wayne HUSON, “Fables of Sovereignty”, Trudy Jacobsen et al. (der.), **Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?**, Hampshire, Ashgate Publishing, 2008.
- Sibel İNCEOĞLU, “Türkiye: AB’nin Yetkileri Karşısında Nasıl Bir Egemenlik Anlayışı”, <<http://www.anayasa.gov.tr/eskisine/anyarg22/sibel.pdf>>, (15. 03. 2009)
- Robert JACKSON, “Introduction: Sovereignty at the Millennium” Robert Jackson (der.), **Sovereignty at the Millennium**, London, Blackwell, 1999.
- Francis Geoffrey JACOBS, **The Sovereignty of Law: The European Way**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Trudy JACOBSEN et al., “Introduction”, Trudy Jacobsen et al. (der.), **Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?**, Hampshire, Ashgate Publishing, 2008.
- Robert JENNINGS, “Sovereignty and International Law”, Gerard Kreijen (der.), **State, Sovereignty, and International Governance**, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- Rıdvan KARLUK, “Türkiye Yetkilerini Devretmeli”, <<http://www.cu.edu.tr/insanlar/mceker/avr...>>, (18.03.2009).
- Özlem KAYGUSUZ, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Çıkmazları: Güvenlik, Ulus-Devlet Felsefesi ve Kimlik”, **Mülkiye**, Cilt XXX, Sayı 251, 2008.
- Robert O. KEOHANE, “Ironies of Sovereignty: The European Union and the United States”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt 40, No 4, 2002.

- Robert O. KEOHANE, "Sovereignty, Interdependence, and International Institutions", Linda MILLER B. ve Michael Joseph SMITH (der.), **Ideas and Ideals: Essays in Honor of Stanley Hoffman** Boulder, Westview, 1993.
- Stephen D. KRASNER, "Abiding Sovereignty", **International Political Science Review**, Cilt 22, No 3, 2001.
- Stephen D. KRASNER, "Globalization and Sovereignty", Dorothy J. Solinger (der.), **State and Sovereignty in the Global Economy**, London, Routledge, 1999.
- Stephen D. KRASNER, **Sovereignty: Organized Hypocrisy**, Princeton, Princeton University Press, 1999.
- Gary MARKS, "European Integration and the State", **EUI Working Paper**, No 95/7, Florence, 1995.
- Francis MCGOWAN, "Globalisation, Regional Integration and the State", Martin Shaw (der.), **Politics and Globalisation: Knowledge, Ethics and Agency**, London, Routledge, 1999.
- Elizabeth MEEHAN, "Member States and the European Union", Richard English, Charles Townshend (der.), **The State: Historical and Political Dimensions**, London, Routledge, 1999.
- Micheal NEWMAN, **Democracy, Sovereignty and the European Union**, London, C. Hurst & Co. Publishers, 1996.
- Erdem ÖZLÜK, "Avrupa Kimliğinin Oluşumunda Mental, Suni ve Doğal Sınırların Fonksiyonları", **International Davraz Congress on Social and Economic Issues Shaping the World's Future**, Süleyman Demirel Üniversitesi 24–27 Eylül 2009.
- Ernst-Ulrich PETERSMANN, "International Activities of the European Union and Sovereignty of Member States", E. Cannizzaro (der.), **The European Union as an Actor in International Relations**, The Hague, Kluwer, 2002.
- Daniel PHILPOTT, "Ideas and Evolution of Sovereignty", Sohail H. Hashmi (der.), **State Sovereignty: Change and Persistence in International Relations**, Pennsylvania, Penn State Press, 1997.
- Daniel PHILPOTT, "Usurping the Sovereignty of Sovereignty", **World Politics**, Cilt 53, No 2, 2001.
- Daniel PHILPOTT, "Westphalia, Authority and International Society", **Political Studies**, Cilt 47, No 3, 1999.
- SASKIA Sassen, **Losing Control: Sovereignty in an Age of Globalization**, New York, Columbia University Press, 1996.
- Brian C. SCHMIDT, **The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations**, New York, State University of New York Press, 1998.
- Hideaki SHINODA, **Re-Examining Sovereignty: From Classical Theory to the Global Age**, New York, Palgrave, 2000.

- Cris SHORE, "Government Without Statehood? Anthropological Perspectives on Governance and Sovereignty in the European Union", **European Law Journal**, Cilt 12, No 6, 2006.
- Luc SINDJOUN, "Transformation of International Relations-Between Change and Continuity: Introduction", **International Political Science Review**, Cilt 22, No 3, 2001.
- Alfred Van STADEN and Hans VOLLAARD, "The Erosion of the State Sovereignty: Towards a Post-Territorial World", Gerard Kreijen (der.), **State, Sovereignty, and International Governance**, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- G. Pınar TANK, "The CFSP and the Nation-State", Kjell A. Eliassen (der.), **Foreign and Security Policy in the European Union**, SAGE, 1998.
- R. Bahar ÜSTE, "Türkiye'de Siyasal İktidara Gelen Partilerin AET/AT/AB İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Yönetim Yapısına Etkileri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 8, Sayı 3, 2006.
- Ole WAEVER, "Identity, Integration and Security: Solving the Sovereignty Puzzle in EU Studies", **Journal of International Affairs**, Cilt 48, No 2, 1995.
- Neil WALKER, "Sovereignty and Differentiated Integration in the European Union", **European Law Journal**, Cilt 4, No 4, 1998.
- R.B.J. WALKER, **Inside/Outside: International Relations as Political Theory**, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- Immanuel WALLERSTEIN, "States? Sovereignty?: The Dilemmas of Capitalists in an Age of Transtion", Dorothy J. Solinger (der.), **State and Sovereignty in the Global Economy**, London, Routledge, 1999.
- Max WEBER, "Politics as a Vocation", John Dreijmanis (der.), **Max Weber's Complete Writings on Academic and Political Vocations**, New York, Algora Publishing, 2008.
- Wouter G. WERNER and Jaap H. De WILDE, "The Endurance of Sovereignty", **European Journal of International Relations**, Cilt 7, No 3, 2001.
- Serap YAZICI, "Avrupa Birliği Süreci: Ulus Devletten Ulusüstü Devlete Geçişte Hukuk Devletinin Değişen İçeriği", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 54, No. 4, 2005.